

tasavvuf

İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi

İstanbul 2016

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Yıl: 17 [Temmuz-Aralık 2016] Sayı: 38

ISSN 1302-3543

tasavvuf uluslararası hakemli bir dergidir / tasavvuf is an international refereed journal

Bu dergi uluslararası ve ulusal   veri indeksleri tarafından taranmaktadır

İmtiyaz Sahibi/Publisher

Aziz Mahmud Hüdâyi Vakfı
İktisadi İşletmesi adına
Dr. Adem Ergül

Editör/Editor

Doç. Dr. Ali Namlı

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Ethem Cebecioglu
Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz
Prof. Dr. Mustafa Kara
Prof. Dr. Mustafa Tahralı
Prof. Dr. Necdet Tosun
Prof. Dr. Sâfi Arpaguş
Prof. Dr. Süleyman Derin
Doç. Dr. Ali Namlı
Doç. Dr. Hikmet Yaman
Yrd. Doç. Dr. M. Nedim Tan
Arş. Gör. Dr. Ercan Alkan

S. Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Yusuf Ünal

Sekreteryâ/Secretary

Furkan Mehmed

Grafik Tasarım/Graphic Design

Hüdâyi Grafik

Kapaktaki Hat/Cover Calligraphy

Ali Toy

İletişim Bilgileri/Contact Information

Küçük Çamlıca Mah. Çilehane yolu Cad.
No: 12 Üsküdar-İSTANBUL

Telefon/Telephone

+90 (216) 428 39 60

+90 (555) 405 34 35

Faks/Fax

+90 (216) 327 75 83

e-posta/e-mail

bilgi@tasavvufdergisi.net

web sayfası/web page

www.tasavvufdergisi.net

Baskı-Cilt/Printing House

Erkam Yayın San. ve Tic. A.Ş. İkitelli O.S.B. Mah.
Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No:60/3-C
Başakşehir-İst. 0 (212) 671 07 00

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Arif Naushahi
Prof. Dr. Arthur F. Buehler
Prof. Dr. Dilaver Gürer
Prof. Dr. Hamid Algar
Prof. Dr. Himmet Konur
Prof. Dr. İlhan Kutluer
Prof. Dr. Kadir Özköse
Prof. Dr. M. Erol Kılıç
Prof. Dr. Mustafa Aşçak
Prof. Dr. Mustafa Çiçekler
Prof. Dr. Mustafa Uzun
Prof. Dr. Ramazan Muslu
Prof. Dr. Reşat Öngören
Prof. Dr. S. Hayri Bolay
Prof. Dr. Süleyman Uludağ

Sayı Hakemleri/Referees on This Issue

Prof. Dr. Kadir Özköse
Prof. Dr. Reşat Öngören
Doç. Dr. Fatih Özkafa
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Akkuş
Yrd. Doç. Dr. Sezayi Küçük

Yazıların ilmî ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergimizde yayımlanan yazılar, elektronik veya yazılı bir ortama izinsiz olarak aktarılamaz ve çoğaltılamaz.

Yurt İçi Abonelik: 100 TL | Yurt Dışı Abonelik: 50 Euro | Kurumsal: 200 TL

Araştırma Notları

Mâtürîdiyye ve Tasavvuf İlişkisi

Necdet TOSUN*

Özet:

Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu olan İmam Ebû Mansûr Mâtürîdi eserlerinde tasavvufî konulara fazla yer vermemiş ise de, kendisine nisbet edilen *Pendnâme (Fevâid)* isimli Farsça eser tasavvuf ve ahlâk hakkındadır. Sonraki dönemlerde yazılan eserlerde onun kerâmet sahibi bir zât (veli) olduğu kabul edilmiş, hatta ismi, Ali Şîr Nevâyî tarafından tasavvuf ehlinin söz ve menkıbelerine dâir bir eser olan *Nesâyimü'l-mahabbe*'ye dâhil edilmiştir. Bu durum İmam Mâtürîdi'nin sonraki dönemlerde Orta Asya'da yaşayan mutasavvıflar tarafından benimsendiği şeklinde yorumlanabileceği gibi, onun –eserlerinde izi pek görülmesi bile– şahsî hayatında gerçekten zühd ve tasavvufa meyilli bir âlim olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

İmam Mâtürîdi'nin takipçileri olan Mâtürîdiyye âlimlerinden Necmeddin Ömer Nesefî tasavvuf ehlinin farklı gruplarına dair küçük bir risâle kaleme almış ve yanlış yoldaki sûfîleri eleştirmiştir. Başka bir Mâtürîdi âlimi Hüsameddin Sıgnâki de *Şerhu Dâmiğati'l-mübtedi'in ve nâsrati'l-mühtedîn* isimli eserinde doğru yoldaki mutasavvıfları takdir ederken, bâtil yolda olanları eleştirmiştir.

Ahmed Yesevî'nin şeyhleri arasında sayılan Yusuf Hemedânî'nin sözlerini ihtivâ eden *Makâmât-ı Yusuf-i Hemedânî*'de Mâtürîdi akâidinin izlerine rastlanmaktadır. Yesevî şeyhlerinden Hoca İshak b. İsmail Ata'nın *Hadikatü'l-ârifin* isimli eser ile Hazîni'nin *Cevâhiru'l-ebâr*'ında İmam Mâtürîdi'ye referanslar vardır. Nakşbendîyye tarikatının kurucusu Bahâeddin Nakşbend'in müridlerinden Buharalı Hoca Muhammed Pârsâ *Risâle müntehabe min akîdeti Ebi'l-Kâsım es-Semerkanî* isiminde Mâtürîdi akâidine dâir Farsça bir eser kaleme almıştır. Nakşbendî şeyhlerinden Hindistanlı İmâm-ı Rabbânî hem iyi bir Mâtürîdi âlimi hem de bu mezhepte müctehid olarak kabul edilirdi. Nakşbendîyye'nin Hâlidîyye kolunun kurucusu kabul edilen Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî de Mâtürîdi ve Eş'arî mezhepleri arasında ihtilâfî bir mesele olan “kesb” konusunda *el-Ikdü'l-cevherî fi'l-fark beyne kesbeyi'l-Mâtürîdi ve'l-Eş'ari* isiminde Arapça bir risâle kaleme almıştır.

Fıkhta Hanefî mezhebinin yaygın olduğu Orta Asya ile Afganistan ve Hindistan gibi bölgelerde itikadî mezheb olarak çoğunlukla Mâtürîdîlik kabul edilmiştir. Bu bölgelerin mutasavvıfları da Mâtürîdîliği benimsemiş, tasavvufî eserlerinde İmâm Mâtürîdi'ye veya Mâtürîdi akâidine atıf yapmışlardır. Özellikle Orta Asya söz konusu olduğunda, bu bölgedeki Türk ve Tacik halkın din anlayışı fıkhta Hanefî, itikadda Mâtürîdi, tasavvufta Yesevî veya Nakşbendî temelleri üzerine binâ edilmiştir.

* Prof. Dr., Marmara Ün. İlahiyat Fakültesi, İstanbul. (ntosun@hotmail.com)

Giriş:

İslamî ilimler genel olarak ele alındığında Kur'an ve hadis, diğer İslamî ilimlere malzeme sunan ilimler olarak görülür. Bu malzemeleri alıp yorumlayan en önemli ilimler ise fıkıh, kelâm ve tasavvufur. Cibril hadisi diye bilinen ve Cebrail'in Hz. Peygamber'e bazı sorularını içeren meşhur hadiste "İslam nedir? Sorusunun cevabı olan namaz, oruç, hac, zekat gibi konular sonraki asırlarda fıkıh ilminin konusu olmuştur. "İman nedir?" sorusunun cevapları olan Allah'a, meleklerle, peygamberlere, âhîret gününe vs. inanmakla ilgili konular sonraki asırlarda akâid ve kelâm ilminin konusu olmuştur. "İhsan nedir?" sorusunun cevabı olan Allah'ı görüyormuş gibi (ihlas ve samimiyetle) ibâdet etme konuları da sonraki asırlarda tasavvuf ilminin konusu olmuştur. Bu durumda fıkıh, kelâm ve tasavvuf, İslam kültüründe birbirini tamamlayan üç ilim olarak ortaya çıkmaktadır.

Akâid ve kelâm ilmi, inanç konularını nasslar yani Kur'an ve hadis ışığında, ayrıca akli izahlar yardımıyla açıklamaya çalışan bir ilimdir. Tarihte kelâm âlimleri, gerektiğinde bu İslamî inanç konularını gayr-i müslimlerin ya da zındık tâbir edilen grupların iddialarına karşı savunmak için mücadele etmiş, reddiyeler kaleme almışlardır. Bu sebeple kelim literatürünün önemli bir bölümü tartışma ve polemik edebiyatına dayanır. Kelâm âlimleri inanç konularını ve öteki âlemle ilgili metafizik konuları akıl yardımıyla açıklamaya çalışmışlardır.

İlk dönemlerde zühd, ahlak, takvâ, maneviyat ve ibadetlerin duygu boyutunu ele alan tasavvuf ehli, zamanla âyet ve hadislerle tasavvufî yorumlar yapmaya başlamış, Allah, âlem, varlık gibi konularda da açıklamalar yapmışlardır. Ayrıca bazı mutasavvıflar, metafizik konuları anlamada salt aklın yeterli olmayacağını, ilham ve keşf gibi metotların yardımı ile bu meselelerin daha doğru kavranabileceğini düşünmüşlerdir. Kelâm âlimleri ise ilhamın bir bilgi aracı ve bilgi kaynağı olamayacağını söylemişler ve bu metot farkı kelâm ile tasavvuf ilimleri arasında temel bir fark ve ayrışma noktası olmuştur. Ayrıca kelim âlimleri: "Eşyânın hakikatleri vardır, sabittir" derken, sonraki dönemlerin sûfilere: "Eşyânın hakikati Hak'tır", "A'yân-ı sâbite varlık kokusu koklamamıştır" demişler ve ayrışma noktaları artmıştır.

Ehl-i Sünnet kelâm ekollerinin en önemlilerinden biri olan Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu "İmam Ebû Mansûr Mâtürîdî ve onun takipçileri olan Mâtürîdiyye âlimlerinin tarih içinde tasavvuf kültürü ve düşüncesi ile ilişkileri nasıl olmuştur?" sorusunun cevabı bu tebliğin konusunu oluşturmaktadır.

İmam Mâtürîdî ve Tasavvuf:

İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) kendi eserlerinde tasavvuf hakkında fazla bilgi bulunmaz. Kendisine *Pendnâme-i Mâtürîdî* isimli ahlak ve zühde dâir Farsça bir eser nisbet edilmekteyse de¹, bu eser tasavvufun felsefi konularını içermez. Ayrıca İmam Mâtürîdî *Kitâbu't-Tevhîd* isimli eserinde ilhamı bilgi kaynağı olarak kabul edenleri eleştirmiştir. Velileri peygamberlerden üstün tutan bir kişiyle de tartışmış ve onu yenilgiye uğratmıştır². Ancak sonraları yazılan bazı eserlerde İmam Mâtürîdî kerâmet sahibi bir zât olarak takdim edilmiştir. Meselâ Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501) tasavvuf ehlinin menkıbelerine dâir kaleme aldığı *Nesâyimü'l-mahabbe* isimli eserinde İmâm Mâtürîdî'ye özel bir bölüm ayırmış ve onun şöyle bir kerâmetini nakletmiştir:

“İmam Mâtürîdî bir gün avlusunda oturuyormuş. Önünde tefsir varmış. İki tane sarhoş ve berduş bahçe kapısına gelmişler. Birisi içeriye girip İmam Mâtürîdî'ye söz ve hareketleriyle saygısızlık etmiş, diğeri ise dışarıda beklemiş. Mâtürîdî bu duruma öfkelenmiş, orada bulunan ahşap testiye adamın kafasına vurmuş. Adamın beyni dağılıp ölmüş. Mâtürîdî adamı ayağından sürüyüp oradaki bir çukura atmış. Bir süre sonra dışarıdaki arkadaşı bahçeye girip: Benim arkadaşım buraya girdi, bir daha çıkmadı, nerede şimdi? diye sormuş. İmam Mâtürîdî: Buraya adam girmedi, bir köpek girdi, delilik (kuduzluk) yapıyordu, vurup öldürdüm, şu çukura attım, demiş. O sarhoş çukurun yanına gelince içinde beyni dağılmış ölü bir köpek görmüş. Sarhoşluk ve delilikten tevbe edip doğru yola girmiş.”³

İmam Mâtürîdî'nin sonraki dönemlere ait eserlerde kerâmet sahibi bir sûfi gibi gösterilmesi, Orta Asya'da zamanla birçok Hanefî-Mâtürîdî âliminin tasavvufa sempatiyle yaklaşması sonucu oluşan atmosfer ile açıklanabilir. Öte yandan Kelâbâzî'nin muâmelât konusunda eser yazan sûfiler arasında zikrettiği Hakîm Semerkandî'nin, İmam Mâtürîdî'nin yakın arkadaşı olması, aralarında fikir alışverişi ve yakınlık olabileceğini akla getirmektedir⁴. Nitekim Cemâl el-Karşî'nin *el-Mülhakât bi's-Surâh* isimli

1 İrec Efşâr, “Pendnâme-i Mâtürîdî”, *Ferheng-i İrân-zemîn*, sy. 10 (Tahran 1345 hş.), s. 46-67.

2 Ebu'l-Hasan er-Rüstüfî'nin *Fevâid* isimli eserinden naklen, Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*, Ankara 2003, s. 26.

3 Ali-şîr Nevâî, *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve* (nşr. Kemal Eraslan), Ankara 1996, s. 392-393.

4 Şükrü Özen, “Mâtürîdî”, *DİA* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), İstanbul 2003, XXVIII, 148.

eserinde naklettiği şu rivayet, Mâtürîdî'nin mütevâzı ve gönül ehli bir insan olduğunu göstermektedir:

“Bağdat'tan halifenin emri ile fetvâ sormak üzere bir elçi Semerkand'a İmam Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin yanına gelmişti. O vakit bağında eski bir elbise içinde olan Mâtürîdî'yi gören elçi: Mevlânâ (Efendimiz) nerede? Diye sordu. Mâtürîdî: Mevlâmız Allah'tır, diye cevap verdi. Elçi: Hâce (Hoca Efendi) nerede? Diye sorunca, Mâtürîdî: Hâce (Efendi) Mustafa (a.s)'dır, dedi. Elçi: Ebû Mansûr nerede? diye sorunca, Ebû Mansûr bu yaşlı fakirdir, diye cevap verdi”⁵.

b) Sonraki Bazı Mâtürîdî Âlimleri ve Tasavvuf:

Mâtürîdî âlimlerinden Ebû Hafs Ömer Neseфі (ö. 537/1142) *Risâle fi beyâni mezâhibi't-tasavvuf* isimli eserinde tasavvufî grupların oniki fırka olduğunu, bunlardan sadece bir tanesinin doğru yol üzere bulunduğunu, diğerlerinin ise bid'at ve dalâlet içinde olduklarını söyledikten sonra bâtil yoldaki grupları şöyle sayar: Habîbiyye, Evliyâiyye, Şümrahîyye, İbâhiyye, Hâliyye, Hulûliyye, Hûriyye, Vâkıfiyye, Mütecâhiliyye, Mütekâsiliyye, İlhâmiyye. Neseфі, doğru yolda olan sûfileri ise Ehl-i Sünnet ve'l-cemâat mezhebi olarak adlandırmaktadır⁶.

Ömer Neseфі'den yaklaşık iki asır önce bir mutasavvıf olan Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî (ö. 378/988) *el-Lüma'* isimli eserinde bazen grup ismi vererek, bazen vermeden yanlış yolda olan sûfileri eleştirmiştir⁷. Meşhur sûfilerden Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Galatâtü's-sûfiyye* isimli eseri de bu konudadır. Dolayısıyla Mâtürîdiyye âlimlerinden Ömer Neseфі'nin eserini, sahte sûfileri hakikî sûfilerden ayırmak için bir çaba olarak yorumlamak mümkündür.

Mâtürîdî âlimlerinden Hüsâmeddin Hüseyin Sıgnâkî (ö. 714/1314) *Şerhu Dâmigati'l-mübtedî'in ve nâsrati'l-mühtedîn* isimli eserinde gerçek sûfileri överken, musiki dinleyen, def çalan, insanların karşısında secde edercesine eğilen sûfileri tenkit etmiştir⁸.

5 Cemâl el-Karşî, *el-Mülhakât bi's-surâh (İstoriya Kazahstana v Persidskih İstoçnikah, c. 1 içinde)*, Almatı 2005, s. CXXXI.

6 Ömer Neseфі, *Risâle fi beyâni mezâhibi't-tasavvuf*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2725, vr. 155-156. Eser ayrıca Ali Ekber Ziyâî tarafından yayınlanmıştır. Bk. *et-Türâsü'l-Arabî*, XII/46 (Dımaşk 1412/1992), s. 133-141. Türkçeye Süleyman Uludağ tarafından tercüme edilmiştir. Bk. Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Taarruf* (trc. S. Uludağ), İstanbul 1992, sonunda ek, s. 259-263.

7 Serrâc Tûsî, *el-Lüma'* (nşr. A. Mahmûd- T.A. Sürûr), Kâhire 1960, s. 531-555.

8 Eserin metninin Hüsâmeddin Hüseyin'ye (ö. 715/1315), şerhin Hüsâmeddin Sıgnâkî'ye ait

c) Sûfilere Göre İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik:

Hoca İshak b. İsmail Ata isminde bir Yesevî şeyhi tarafından XIV. Yüzyılın ortalarında Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan *Hadîkatü'l-ârifin* isimli eserde Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin şöyle dediği nakledilir: “Dünyada dört şey aradım, bulamadım: 1. Açgözlü olmayan âlim, 2. Uyumlu bir dost, 3. Gösterişsiz ibâdet, 4. Helâl lokma”⁹.

Yesevî dervişlerinden Ahmed b. Mahmûd Hazînî (ö. 1002/1593'ten sonra) *Cevâhiru'l-ebrâr min emvâci'l-bihâr* isimli Türkçe eserinde İmam Mâtürîdî'yi şöyle anmıştır: “Hâcet namazı Hızır aleyhisselam'dan gelmektedir. Ebu'l-Kâsım Semerkandî, Ebu'l-Mansûr Mâtürîdî, Hâce Muhammed ve daha nice büyük zâtlar hâcet namazı kılmışlar, dünyevî ve uhrevî birçok murâdlarına ermişlerdir.”¹⁰

Bahâeddin Nakşbend'in mürid ve halifelerinden Hoca Muhammed Pârsâ (ö. 822/1419) Hakîm Semerkandî'nin (ö. 342/953) es-Sevâdü'l-a'zam adlı kelâm kitabının Farsça tercümesine bazı ekleme ve çıkarmalar yapmak suretiyle *Risâle müntehabe min akîdeti Ebi'l-kâsım es-Semerkandî* isimli eserini vücuda getirmiştir¹¹.

Nakşbendî şeyhlerinden Nizâmeddin Hâmûş (ö. 853/1449 ?) mânâ âleminde İmam Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin ruhaniyetinin gelip kendisini Hakîm Tirmizî'nin yanına götürdüğünü ve sonra onlarla birlikte Hz. Peygamber'in huzuruna gittiğini anlatmıştır¹².

Semerkand'da medfun olan Nakşbendî şeyhlerinden Hoca Ubeydullah Ahrâr (ö. 895/1490) şöyle demiştir: “İmam Ebû Mansûr (Mâtürîdî), Şeyh Ebu'l-Kâsım Hakîm Semerkandî ve aynı asırda yaşayan diğer Mâverâünnehr büyükleri akâidi zabt etme ve bid'atları def etme konusunda çok çalışmış ve ihtimam göstermişlerdir. Onların ihtimamının

olduğu söylenmektedir. Metnin ve şerhin aidiyeti tartışılmaktadır. Nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Hz. Halid, nr. 153, vr. 1a-36a (şerh); İstanbul Belediye Ktp., Osman Ergin Yzm., nr. 1883, vr. 2b-6a (metin).

9 Hoca İshâk b. İsmail Ata, *Hadîkatü'l-ârifin*, Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp.,nr. 11838, vr. 89a.

10 Ahmed b. Mahmûd Hazînî, *Cevâhiru'l-ebrâr min emvâci'l-bihâr*, İstanbul Ün. Ktp., TY, nr. 3893, vr. 102a; a.mlf, *Cevâhirü'l-ebrâr min emvâc-ı bihâr: İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler* (nşr. Cihan Okuyucu, Mücahit Kaçar), İstanbul 2014, s. 155.

11 Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1663, vr. 213b-242b.

12 Mîr Abdülevvel Nişâbü'rî, *Melfûzât-ı Ahrâr*, Ârif Nevşâhî, *Ahvâl ve Sühanân-ı Hâce Ubeydullâh-i Ahrâr*, Tahran 1380 hş./2002, içinde, s. 280.

bereketiyledir ki, bu vilâyet bugüne kadar sâlimdir (bozuk fikirlerden ve bid'atlardan uzaktır)"¹³.

Hindistanlı Nakşbendî şeyhlerinden İmâm-ı Rabbânî lakaplı Şeyh Ahmed Sirhindî (ö. 1034/1624) *Mebde' ve Me'âd* isimli eserinde Mâtürîdiyye mezhebi hakkında şöyle der:

"Bu fakîre mânevî hâllerinin orta döneminde Hz. Peygamber (a.s) vâkıada (rüyada veya bir kendinden geçme ânında) buyurdu ki: "Sen kelâm ilminde müctehidlersin". O zamandan beri kelâm (inanç) konularının her birinde bu fakîrin özel bir görüşü ve husûsî bir bilgisi vardır. Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye mezheplerinin tartışmalı olduğu konuların çoğunda ilk bakışta Eş'ariler'in haklı olduğu akla geliyor, ancak firâset nûru ve keskin bir nazar ile derin düşünülünce Mâtürîdiyye'nin haklı olduğu ortaya çıkıyor. İhtilâflı kelâmî meselelerin hepsinde bu fakîr Mâtürîdiyye âlimlerine muvâfık ve onlarla hemfikirdir. Gerçek şu ki, bu büyük zâtlar (Mâtürîdiler) sünnet-i seniyyeye uymaları sebebiyle büyük bir değer sâhibidirlere. Muhâlifleri ise felsefî konulara bulaştıkları için o değere ulaşamamışlardır. Her ne kadar iki grup da hak ve doğru yol üzere iseler de, durum böyledir"¹⁴.

"Ehl-i Sünnet âlimleri arasında Şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî ashâbının yolu ne güzeldir. Maksadlar ile yetinmişler, felsefî incelemelerden yüz çevirmişlerdir. Ehl-i Sünnet ve Cemâat âlimleri arasında felsefî yolla düşünme ve aklı delil getirme metodu Şeyh Ebu'l-Hasan Eş'arî'den doğmuştur. O, Ehl-i Sünnet'in inanç esaslarını felsefî delillerle tamamlamak istemiştir. Ancak bu iş zordur, din büyüklerini kötüleme konusunda muhâlifleri cesâretlendirmektir ve selefin yolunu terk etmektir. Cenâb-ı Hak bizi nübüvvet nurlarından alınmış olan Ehl-i Hakk'ın görüşlerine tâbî olmada sâbit ve dâim eylesin"¹⁵.

Osmanlı döneminde Anadolu'da yaşayan Nakşbendî-Müceddidî şeyhi Ebû Saîd Mehmed Hâdimî (ö. 1176/1762) *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye fi şerhi't-Tarikati'l-Muhammediyye* isimli eserinde mezheplerin ihtilaflarını ele aldığı bölümde Mâtürîdiyye ile Eş'ariyye arasında 72 konuda görüş farkı olduğunu söyleyip açıklamıştır¹⁶.

13 Mîr Abdülevvel Nişâbüri, *Melfûzât-ı Ahrâr*, s. 208.

14 İmâm-ı Rabbânî, *Mebde' ve Me'âd: Rabbânî İlhamlar* (trc. Necdet Tosun), İstanbul 2005, s. 80-81.

15 İmâm-ı Rabbânî, age, s. 111.

16 Bk. Philipp Bruckmayr, "The Particular Will (al-irâdat al-juz'iyya): Excavations Regarding a

Bir başka Nakşbendî şeyhi Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1242/1827) *el-Ikdü'l-cevherî fi'l-fark beyne kesbeyi'l-Eş'arî ve'l-Mâtürîdî* isiminde bir eser kaleme alarak kelâmdaki insanın irâde-i cüz'iyyesi ve kesb meselesi hakkında Mâtürîdî ve Eş'arî âlimlerinin yaklaşımları arasındaki farkları izah etmiştir¹⁷.

Afganistanlı Nakşbendî şeyhlerinden Gavs Muhammed Nakşbendî Müceddidî *Tarîkatü'r-râşidîn* isimli eserinde Hz. Âdem'in mebd-i taayyününün (ayn-ı sâbitenin) Allah'ın "tekvîn" sıfatı olduğunu söyledikten sonra Mâtürîdî âlimlerinin doğru bir yorumla "tekvîn" sıfatının ezeli olduğunu ve Allah'ın zâtî sıfatlarından olduğunu kabul ettiklerini, Ebu'l-Hasan Eş'arî'nin ise tekvini zâtî sıfat olarak kabul etmediğini ifade etmiştir. Tekvîn sıfatıyla ilgili Eş'arîler'in Mâtürîdîler'e yönelttiği eleştirilere de cevaplar veren Gavs Muhammed Nakşbendî, bu konuda Mâtürîdîlerin haklı olduğunu aklı delillerle ispat etmeye çalışmıştır¹⁸.

Netice:

Mutasavvıfların Mâtürîdiyye ile ilişkilerine dâir yukarıda verilen örnekler çoğaltılabilir. Bu örnekler dikkate alındığında bir Orta Asya tarikatı olan Yeseviyye ile Orta Asya'da doğup Hint alt kıtasından Anadolu'ya kadar geniş bir sahaya yayılan Nakşbendîyye tarikatlarına mensup sûfilerin çoğunlukla Mâtürîdiyye mezhebine mensup oldukları, eserlerinde bu mezhebe veya onun kurucusuna temas ettikleri anlaşılmaktadır. Nakşbendîyye tarikatının önemli isimlerinden Hindistanlı İmâm-ı Rabbânî'nin Mâtürîdiyye mezhebine sıkıca bağlı olması ve onu övmesi, kendisinden sonraki Nakşbendî mensuplarının bu mezhebe daha fazla önem atfetmesinde bir miktar etkili olmuş olabilir.

Önceleri medrese âlimleri ile sûfiler arasında kısmen bir mesâfe olduğu, bazı Mâtürîdî âlimlerinin de sahte sûfileri tenkit eden eserler kaleme aldıkları görülmektedir. Bunlardan biri olan Hüsameddin Sıgnâkî'nin ayrıca *Menâkıb-ı Ahmed-i Yesevî* isiminde Farsça bir eser kaleme almış ol-

Latecomer in Kalâm Terminology on Human Agency and its Position in Naqshbandi Discourse", *European Journal of Turkish Studies*, 13 (2011), s. 6.

17 Bu eser, Mevlânâ Hâlid'in mektupları arasında yayınlanmıştır. Bkz. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, *Bugyetü'l-vâcid fi mektûbâti Hazret-i Mevlânâ Hâlid* (dr. Muhammed Es'ad Sâhibzâde), Dimaşk 1334, s. 88-104. Ayrıca bk. Abdülkerim Müderris, *Yâd-ı Merdân*, Hevler (Erbil) 2011, c.1, s. 348-361.

18 Gavs Muhammed Nakşbendî Müceddidî, *Tarîkatü'r-râşidîn ve hucetü'l-müsterşidîn*, Türbet-i Câm 1386 hş., s. 262-264.

ması, bu âlimlerin istikâmet ehli sûfilere saygıda kusur etmediklerini îma eder¹⁹. Öte yandan, ilme ve âlimlere yakınlığı ile öne çıkan Nakşbendiyey tarikatına bağlı bazı sûfi-âlimler Mâtürîdiyye mezhebiyle de yakından ilgilenmişler, eserlerinde bu mezhebe vurgu yapmışlardır. Nakşibendiler ile ulemânın yakınlığını gösteren örneklerden biri de, meşhur kelâm âlimi Seyyid Şerîf Cürçânî'nin (ö. 816/1413), Bahâeddin Nakşbend'in halifelerinden Alâeddin Attâr'a mürid olmasıdır. Cürânî'nin: "Hâce Alâeddin Attâr'ın sohbetine katılmadan Hak Teâlâ'yı tanıyamadım" şeklindeki sözü meşhurdur²⁰.

Orta Asya Türkleri ile Hindistan, Afganistan ve Anadolu'da yaşayıp fıkıhta Hanefî mezhebini benimseyen Müslümanların, itikâdî mezhep olarak da çoğunlukla Mâtürîdî mezhebini benimsedikleri anlaşılmaktadır. Özelde Türklerin din yorumu ya da bir "Türk İslâmı" tarif edilecek olursa, fıkıhta Hanefî, itikadda Mâtürîdî yoruma dayanan, ayrıca Yesevîlik ve Nakşbendîlik gibi bir tasavvuf ve maneviyat yoluyla harmanlanmış İslam yorumundan söz etmek mümkün olacaktır.

19 Necdet Tosun, "Ahmed Yesevî'nin Menâkıbı", *İLAM Araştırma Dergisi* (III/1, 1998), s. 73-81.

20 Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-üns* (nşr. Mahmûd Âbîdî), Tahran 1382 hş., s. 394; Fahreddin Ali Safî, *Reşahât-ı Aynü'l-hayât* (nşr. A.A. Muînîyân), Tahran 1977, I, 186-7.